

Araştırma Makalesi / Research Paper

İRAN KAZAKLARI VE İRAN KAZAK AĞZININ SÖZ VARLIĞI

Ercan PETEK*

Öz

Dünya üzerindeki Kazakların büyük bir bölümü Kazakistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşamakla birlikte kırktan fazla memlekette varlıklarını sürdürmektedirler. Bu memleketler arasında nüfus yoğunluğuna göre sırasıyla Özbekistan, Çin, Rusya, Türkmenistan, Moğolistan, Kırgızistan gibi ülkelerin adı zikredilebilir. Kazak diasporasının önemli bir bölümü Türkiye, Afganistan ve İran'da da yaşamaktadır.

İran çok çeşitli Türk topluluklarına ev sahipliği yapmaktadır ve bunlar arasında Oğuz grubuna mensup pek çok topluluk bulunmaktadır. Nitekim çalışmaların tarihi çok eskiye gitmemekle birlikte buradaki Oğuzlar ve Oğuzların dili üzerine bir dizi çalışma gerçekleştirilmiştir. Güney Azerbaycan Türkçesi, Kaşkay Türkçesi, Halaç Türkçesi gibi ağızlar üzerine yapılmış çalışmalar bunlardan bazılarıdır. İran'da Kıpçak boyuna mensup tek Türk topluluğu ise Kazaklardır. İran Kazakları günümüzde İran'ın Gülistan eyaletine bağlı Gorgan, Gumbet-i Kavs ve Bender Türkmen şehirlerinde yaşamaktadırlar.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanmasının ardından dış ülkelerde yaşayan Kazaklar, göç politikalarıyla 1990'lı yılların başından itibaren ana yurda dönmeye başlamışlardır. Kazakistan'da yaşayan göçebelerin %26'sı Türkistan eyaletinde iskân edilmiştir. Türkistan eyaletinden sonra en fazla göçmen nüfusun bulunduğu ikinci yer Mangışlak eyaletidir. İran'dan ana yurda göç eden Kazaklar da bu eyaletlerde yaşamaktadırlar.

Geliş Tarihi/Date Applied: 22.12.2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 13.03.2023

Makalenin Künyesi: Petek, E. (2023). İran Kazakları ve İran Kazak ağzının söz varlığı. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 56, 33-70.

DOI: 10.24155/tdk.2023.224

Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Erbaa Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ercan.petek@gop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9105-8528>.

Bu makalede İran Kazaklarının göç tarihi ve yerleşim yerleriyle ilgili bilgiler verilmiş, çeşitli Oğuz gruplarıyla kesişen bir noktada yaşamlarını sürdürmeleri ve İran’da resmî dilin Farsça olması sebebiyle söz varlığı temelinde İran Kazak ağzını edebî dilden ayıran farklılıklar ve dillerindeki değişimler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: İran, Kazak, Oğuz, Türkmen, Farsça.

Iranian Kazakhs and the Vocabulary of Iranian Kazakh Dialect

Abstract

Most of the Kazakhs in the world live within the borders of the Republic of Kazakhstan, and they continue their existence in more than forty countries. Among these countries, the names of countries such as Uzbekistan, China, Russia, Turkmenistan, Mongolia, and Kyrgyzstan can be mentioned, respectively, according to their population density. An important part of the Kazakh diaspora lives in Turkey, Afghanistan and Iran.

Iran is home to a wide variety of Turkish communities, including many belonging to the Oghuz group. As a matter of fact, although the history of the studies does not go back very long, a number of studies have been carried out on the Oghuzs and the their languages in Iran. Studies on dialects such as South Azerbaijani Turkish, Qashqai Turkish, Khalaj are some of them. The only Turkish community belonging to the Kipchak tribe in Iran is the Kazakhs. Today, they live in the Turkmen cities of Gorgan, Gonbad-e Kavus and Bandar-e Gaz in the Golestan Province of Iran.

After the independence of the Republic of Kazakhstan, Kazakhs living in foreign countries started to return to their homeland from the beginning of the 1990s’ with immigration policies. 26% of the nomads living in Kazakhstan are settled in the Turkestan Province. The second place with the highest immigrant population after Turkestan Province is Mangyshlak Province. Kazakhs who migrated from Iran to the homeland also live in these provinces.

In this paper, information about the migration history and settlements of Iranian Kazakhs is given. Due to the fact that they lived at an intersection with various Oghuz groups and that the official language in Iran is Persian, the differences that distinguish the Iranian Kazakh dialect from the literary language on the basis of vocabulary and the changes in their language are emphasized.

Keywords: Iran, Kazakh, Oghuz, Turkmen, Persian.

Giriş

İran, çeşitli Türk topluluklarına ev sahipliği yapması sebebiyle Türkoloji araştırmaları açısından son derece zengin verilere sahiptir. Türkiye’den sonra bünyesinde en fazla Türk nüfusu barındıran coğrafyada Oğuz grubuna mensup pek çok ağız konuşulmaktadır. Nitekim çalışmaların tarihi çok eskiye gitmemekle birlikte buradaki Oğuzlar ve Oğuzların dili üzerine bir dizi çalışma gerçekleştirilmiştir. Güney Azerbaycan Türkçesi, Kaşkay Türkçesi, Halaç Türkçesi gibi ağızlar üzerine yapılmış çalışmalar bunun açık örneğidir. Büyük bir Türk nüfusun yaşadığı İran’da Kıpçak boyuna mensup tek topluluk Kazaklardır. İran’da eğitim dilinin Farsça olması sebebiyle diğer dil grupları üzerinde oluşturduğu baskının en somut örneği Kazaklar ve diğer Türk topluluklarının ana dilde eğitim alamamalarıdır. Dil temaslarının yoğun olarak yaşandığı söz konusu bölgede Kazaklar dışında Kaşkaylar, Türkmenler ve daha başka gruplar da bulunmaktadır ve araştırmaya konu olan Kazakların dili üzerinde bunların da etkisinden söz etmek gerekir. İran’ın Gülistan eyaletinin diğer Oğuz gruplarıyla kesişen bir noktada bulunması, Türkoloji açısından farklı malzemeleri ilgililere sunmaktadır. Ancak Kazakçanın İran’da resmî dil olmayışı sebebiyle standart bir edebî dil etrafında bütünleşmekten uzak oluşu, ağız araştırmacıları için de önemli malzemeler sunmaktadır. Kazakça, eğitim dili olmadığı için ağız özelliklerinin muhafazasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu zenginliğin ortaya çıkış sebepleri aynı zamanda Kazakçanın resmî dil olan Farsça karşısında tutunamayıp bazı bölgelerde Kazakça açısından dil ölümüyle sonuçlanan bir sürecin de tetikleyicisi durumundadır. Bu bakımdan genel olarak İran’da konuşulan Kazakça ve Kazak halk edebiyatı ürünleri ivedilikle derlenip araştırılması gereken bir durumdadır. Çünkü Kazaklar son derece zengin bir sözlü edebiyat kültürüne sahiptirler. Bununla birlikte Kazakistan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığına kavuşmasıyla 1990’lı yılların başında dış memleketlerde yaşayan Kazaklar, Kazakistan’a dönmeye başlamışlardır. İran’dan gelen Kazaklar yoğun olarak Türkistan eyaletine bağlı Dastan, Dostık, Atameken, Savle köylerinde yaşamaktadırlar. “Göçmenler Kazakistan’ın bütün bölgelerinde yaşamakla birlikte büyük bir bölümü Türkistan eyaletindedir. Bu, yaklaşık olarak Kazakistan’da yaşayan göçmenlerin %26’sına tekabül etmektedir. Türkistan eyaletinden sonra en fazla göçmen nüfusun bulunduğu ikinci yer Mangışlak eyaletidir ve bu da Kazakistan’daki bütün göçmenlerin %13’üne tekabül etmektedir”¹. Tarihî açıdan bakıldığında da buradaki etnik unsurların (Kazak, Kırgız, Türkmen vb.) yerleşiminde Mangışlak önemli bir yere sahiptir.

1 <https://e-history.kz/kz/contents/view/2094> erişim tarihi: 08.11.2019

“Tarihî kaynaklar XII. yüzyıldan sonra Kazakistan’ın batısında Oğuz nüfusunun bulunmadığı yönünde bilgiler verse de özellikle XV ve XVI. yüzyıllarda bu bölgede ömür süren Kazak jırav ve akınlarının dilinde Oğuzca unsurlar olduğu görülmektedir. XX. yüzyılın başında Mangışlak bölgesine gezi düzenleyen Richard Karuts isimli bir gezgin de bu bölgede yaşayan iki Türkmen boyuyla karşılaştığını ifade etmiştir” (Petek, 2018):

“Günümüzde Türkmenler, genişliği on ile yirmi verst olan kıyı kesimde yaşamaktadırlar. Yaşadıkları bu alan kuzeyde Fort Aleksandr’a (Mangışlak’ın yönetim merkezi olan Aleksandr Kalesi) kadar uzanmaktadır” (Karuts, 2016).

“Buradaki Türkmenler İğdir ve Abdal adında iki farklı boya aittir. Bu boy adları eski savaş liderlerinin ya da kutsal saydıkları kişilerin adlarından gelmektedir” (Karuts, 2016).

Buradan anlaşılmaktadır ki XX. yüzyılın başına kadar Kazakistan’ın batı bölgesinde Oğuzlar ömür sürmüşlerdir.

Sovyetler döneminin baskıcı politikaları 1926-1935 yılları arasında Kazakları çeşitli ülkelere göç etmeye zorlamıştır. Kazakların günümüzde Kazakistan dışında Özbekistan, Çin, Rusya, Türkmenistan, Moğolistan, Kırgızistan, Türkiye, Afganistan ve İran gibi ülkelerde varlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir. İran’daki Kazakların büyük bir bölümünü Mangışlak tarafından göç eden Kazaklar oluşturmaktadır. 1929-1933 yılları arasında İran Kazakları Mangışlak üzerinden Türkmenistan’a, buradan da İran’ın kuzey sınırındaki Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Gomişan şehrine göçmüşlerdir. Günümüzde ise İran’ın Gülistan eyaletine bağlı Gorgan, Gümbet-i Kavs ve Bender Türkmen şehirlerinde yaşamaktadırlar. İran Kazaklarının Türkistan eyaletine gelmesi, 15 Nisan 1993 tarihinde Kazakistan Cumhuriyeti Başkanı’nın “Göç Kotası ve İran İslam Cumhuriyetinden ve Diğer Memleketlerden Göçen Vatandaşlarımızın Göç İşlerinin Düzenlenmesi Yönündeki İşlemler” başlıklı kararnameye imza atmasıyla bağlantılıdır. Bu konu hakkında İslam Jemeney “Göçme-Konma ve Uyum Sağlama Meseleleri” isimli makalesinde “Elbaşı, İran memleketine gerçekleştirdiği 29 Kasım 1992 tarihli ilk resmî ziyaretinde İran Kazakları temsilcileriyle görüştü. Elbaşının bu ziyaretindeki anlaşmanın neticesinde 1995 yılının sonbaharında İran Kazaklarının ana vatana dönmeleri yolundaki ilk göçün temeli atılmış oldu” der (Jemeney, 2012). İşte bu dönemde İran’dan gelen ilk Kazak göçmen grubu Güney Kazakistan (Türkistan) eyaletine yerleştirildi. “İran’ın Gorgan ve Bender Türkmen şehirlerinden dönen 1686 kişinin 950’si Türkistan eyaletinin Sariağaş, Şardara, Sayram, Kazıgurt, Türkistan vd. bölgeleri ile Çimkent ve Kentav şehirlerine yerleştirilmiştir” (Kalşabaeva, 2018).

Gelenek ve göreneklerin korunması konusunda da İran Kazaklarıyla yerli Kazaklar arasında farklar vardır. Her ne kadar ana vatanlarına dönmüşlerse de dil ve kültür olarak geçen yüzyılın başında ayrılmış oldukları soydaşlarından farklı özellikler taşımaktadırlar. Bu bakımdan dilleri ve kültürleri iki farklı ülkede (Sovyetler Birliği ve İran) iki farklı dil (Rusça ve Farsça) ve iki baskın kültürün (Rus ve Fars) etkisi altında yaşamak durumunda kalmışlardır. Bu farklılaşmanın onların ana vatanlarına entegrasyon süreçlerini de etkilediği görülmektedir. Bu bakımdan dil ve kültürleri üzerine yapılacak çalışmaların dil ve folklor olmak üzere sosyal bilimlerin farklı alanları için önemli malzemeler sunacağı da açıktır.

İran Kazakları Üzerine Yapılan Çalışmalar

İran Kazakları üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır ve Türkiye’de bu konu üzerine hiç çalışma yapılmamış olmakla birlikte Kazakistan’da İran Kazakları tarafından kaleme alınan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır.

Bu çalışmalardan en önemlisi kendisi de bir İran Kazağı olan İslam Jemeney tarafından hazırlanan ve 2007 yılında Almatı’da yayımlanan *İran Kazakları (Tınıs-Tirşiligi, Salt-Destüri)* isimli çalışmadır. Bu eserin giriş bölümünde İran Kazaklarının tarihi üzerinde durulmuştur. İ. Jemeney, Afganistan Kazaklarına da değindiği çalışmasında İran Kazaklarının gelenek görenekleri hakkında bilgiler vermiş; düğünler, dünür olma, betaşar (duvak açma) sırasında söylenen yırlardan örnekler; Kurban Bayramı, Ramazan Bayramı, Nevruz Bayramı’nın karşılanması ve uğurlanması gibi konulara değinmiş; İran’da yetişen bazı Kazak akınlarına ait yırları derlemiş ve çalışmasının son bölümünde İran Kazakları arasından yetişen değerli şahsiyetlerin tanıtımına yer vermiştir.

İslam Jemeney’in ikinci çalışması 2012 yılında Almatı’da yayımlanan *İran Jane İrandağı Kazaktar* isimli eseridir. Giriş bölümünde İran’da yaşayan Kazaklar’ın İran’ın hangi bölgelerinde buldukları hakkında genel bilgiler veren Jemeney; devam eden bölümlerde bağımsızlık ve dış memleketlerde yaşayan Kazaklar, İran Kazaklarının gelenek görenekleri, İran’a göç tarihleri gibi konulara değinmiştir. Sözlü edebiyat ürünleri ile ilgili örneklerin de bulunduğu çalışmanın önemli bir eksikliği, kaynak kişilerin belirtilmemiş olmasıdır.

İslam Jemeney tarafından kaleme alınan eserler, İran Kazakları üzerine yapılmış özgün çalışmalar olmaları nedeniyle önemlidir. Ancak bu çalışmalar ağız araştırmalarının ve halk biliminin modern araştırma yöntemlerinin uygulandığı çalışmalar olmadığı için Türkolojiye beklenen katkıyı sağlayamamıştır.

2018 yılında B. Kalşabayeva ve G. Dadabayeva tarafından kaleme alınan “Türkistan Oblısındağı Oralmandar: Konıs Avdaruv, Ornalasuvındağı Maseleler” başlıklı makalede Türkistan eyaletindeki göçmenlerin hangi yıllar aralığında nerelerden geldikleri ve Türkistan eyaletinin hangi bölgelerinde yoğun olarak yaşadıkları ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bu makalede İran’dan gelen Kazaklar hakkında sayısal verilere ulaşmak mümkündür.

Bunların dışında genel ağ kaynaklı yazılarda da İran Kazakları hakkında kısıtlı bazı bilgiler yer almaktadır. Abdulvahap Kara, kişisel genel ağ sitesinde Kazakistan dışında dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan Kazaklardan söz ettiği “Alemdegi Kazaktar, Olar Kim, Kalay Ömür Süredi?” başlıklı yazısında İran Kazaklarına da yer vermiş; İran Kazaklarının hangi yıllar aralığında İran’a göç ettikleri ve İran’ın hangi bölgelerinde yaşadıkları ile ilgili bilgiler vermiştir².

Yine qamshy.kz isimli genel ağ sitesinde İslam Jemeney’in “İran Kazaktarı” başlıklı bir makalesi bulunmaktadır. İran Kazaklarının geleneklerinden söz edilen bu kısa yazıda bazı fotoğraflara da yer verilmiştir³.

“Kazakistan Tarihi” isimli genel ağ sitesinde yüksek lisans öğrencisi G. Djambavlova tarafından yazılan ve İran Kazaklarını da içeren “Oralmandardın Tarihiy Ortağa Beyimdelüvi” başlıklı yazıda Kazakistan dışında yaşayan, Kazakistan’dan göçen ve Kazakistan’a geri dönen Kazakların sayısal verilerine değinilmiş, geri dönüşlerin sebepleri üzerinde durulmuş ve uyum süreçleri hakkında bilgiler verilmiştir⁴.

1. Kazak Ağızları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kazakistan’da Kazak ağızları üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan en önemlisi Kazak ağızlarının söz varlığını içeren ve 2005 yılında Almatı’da yayımlanan *Kazak Tilinin Aymaktık Sözdigi* isimli sözlüktür. Bu sözlükte 22.000 madde başı bulunmaktadır. Madde başlarından hemen sonra parantez içinde ilgili kelimenin hangi bölgeden alındığını belirten kısaltmalara yer verilmiştir. Az sayıda olmakla birlikte İran Kazaklarının dilinden derlenen kelimeler de İr. kısaltması ile gösterilmiştir.

Kazak ağızları üzerine yapılmış bir diğer çalışma 1986 yılında E. Nurmagambetov tarafından *Kazak Govorlarının Grammatikası* adıyla kaleme alınmıştır. Kitap iki temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kazak dili ağızlarının temel gramerlik özellikleri ve gramer yapılarının kuruluşu

2 <https://www.abdulvahapkara.com/world-kazakh/> erişim tarihi: 07.11.2019

3 <https://qamshy.kz/article/2563-islam-zhemeney-iran-qazaqtary> erişim tarihi: 07.11.2019

4 <https://e-history.kz/kz/contents/view/2094> erişim tarihi: 07.11.2019

üzerinde durulmuştur. İsimler, fiiller, söz dizimi gibi konulara yer verilmiştir. İkinci bölüm ise Kazak Türkçesinin doğu ağzı, Kazak Türkçesinin batı ağzı, Kazak Türkçesinin güney ağzı, Kazak Türkçesinin merkez-kuzey ağzı olmak üzere dört alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde ilgili ağızların bazı temel fonetik ve morfolojik özellikleri verildikten sonra bu özelliklerin ilgili ağız bölgesinin alt bölümlerinin hepsine ortak olan ve sadece iki üç bölgesine ortak olan özellikler için de ayrı başlıklar açılmıştır. “Kazak Türkçesinin Doğu Ağızı” başlığı altında Çin ve Moğolistan Kazaklarının ağızlarına özgü özelliklere; “Kazak Türkçesinin Güney Ağızı” başlığı altında ise Türkmenistan’da yaşayan Kazakların ağızlarına özgü özelliklere yer verilirken İran Kazakları ağızına ait fonetik ve morfolojik özelliklere yer verilmemiştir.

Kazak ağızları üzerine yapılmış bir diğer çalışma da 2008 yılında S. Omarbekov tarafından *Kazaktın Avızeki Tilindegi Jergilikti Ereşselikter* adıyla kaleme alınmıştır. Bu kitap, yalnızca Batı Kazakistan ağızlarını konu edinen bir çalışmadır. Kitap, üç temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “Fonetik Özellikler”; ikinci bölüm “Leksik Özellikler”; üçüncü bölüm ise “Gramerlik Özellikler” başlığını taşımaktadır. İran’a göç eden ve İran’dan dönüş yapan Kazakların Mangışlak bölgesinde de ömür sürdüğü bilinmektedir. Mangışlak, Batı Kazakistan eyaletine bağlı bir şehirdir. Ancak Batı Kazakistan ağızları üzerine yazılan bu kitapta da İran Kazaklarının ağızına ait dil bilimsel ve dil bilimsel veriler bulunmamaktadır. İkinci bölümde Türk dillerinden ve Rusçadan Batı Kazakistan ağızlara giren kelimelere yer verilmiş ancak Farsçadan giren sözlere yer verilmemiştir.

2. İran Kazaklarının Söz Varlığı

Bu bölümde zikredilen çalışmaların İran Kazaklarının ağızı ve sözlü kültürü üzerine modern dil bilimin ölçütleriyle hazırlanmış özgün ve müstakil çalışmalar olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak *Kazak Tilinin Aymaktık Sözdigi* isimli Kazak ağızları sözlüğü, İran Kazaklarının söz varlığı üzerine fikir sahibi olabilmemiz açısından önemli bir yere sahiptir.

Biz bu çalışmamızda *Kazak Tilinin Aymaktık Sözdigi* isimli eserde “İr.” kısaltmasıyla kayda geçen İran Kazaklarının söz varlığı üzerinde duracağız.

A

aba (Afg.; İr.) yensiz kaftan

aban (İr.) qaraşa?

abattaw (Afg.; İr.) 1. toplamak 2. düzenlemek 3. temizlemek

abiştaw (Afg.; İr.) toplamak

ağa¹ (... Afg.; İr.) baba

ağeke (Afg.; İr.) kayınbirader
ağiyma 3. (Afg.; İr.) beyaz renkli değerli kumaş
ayapa (Afg.; İr.) abla, kendinden büyük kız
ayğabaq (Afg.; İr.) ayçiçeği
ayla (Afg.; İr.) aile, aile reisi
aywan 3. Evin açık olarak inşa edilen giriş kısmı
ayırğın (Afg.; İr.) avutmak⁵
ayış (Afg.; İr.) (gübre ile) güçlendirilmiş toprak
aqzon 2. (Afg.; İr.) beyaz renkli değerli kumaş, kızların elbise diktiği kumaş
aq köylek² (... Afg.; İr. ...) buğday kabuğu
aq qutu (Afg.; İr.) demir tabak
aqpiya (... Afg.; İr.) aralıksız (sürekli) ekilen yer
aq pormiy 2 (Afg.; İr.) tam ve iyi pişmiş mısır
aqşüp (... Afg.; İr.) beyaz pamuklu kumaş
aqşüyek (Afg.; İr.) futbol gibi, topu elle atarak oynanan oyun
aq terek 2. (Afg. İr.) kavağın beyazımsı yapraklısı
aqırap (Afg.; İr.) ekim ayı
aqırşaq (Afg.; İr.) ahir zaman
ala maqpal (Afg.; İr.) elde dokunan çok değerli kumaş
albanuw (Afg.; İr.) küçük taneli vişne
aldawış (Afg.; İr.) yalancı, sözünde durmayan
alçek (Afg.; İr.) büyüklüğü erik kadar olan bir meyve türü
alşiy (Afg.; İr.) dünür (karşılıklı kız alıp vermek kaydıyla)
alırça (Afg.; İr.) ayakkabı fırçası
aňlaw 2. (Afg.; İr.) anlamak, sezme, farketmek
apaqız (Afg.; İr.) genç kız, buluğa ermiş kız
arda baspaq (Afg.; İr.) bir yaşındaki buzağı
asıq bāziy (Afg.; İr.) aşık oyunu
atqı (Afg.; İr.) atkı
atışzat (Afg.; İr.) soba, ocak
açar¹ (Afg.; İr.) bir salata türü

5 Kelime sonundaki –ğın eki, 2. tk. şh. emir ekidir. Kelimenin “ayıruw” biçiminde kayda geçirilmesi gerekirdi.

açar² (Afg.; İr.) anahtar
aşnap (Afg.; İr.) bir çeşit sandık
aşıq-maşıq (... Afg.; İr.) kapı menteşesi
aşına 2. (... Afg.; İr.) tanıdık kişi
ayaqşı² // jârdemşi (Afg.; İr.) koyun kuzuladığında yardım eden kişi,
kiralık işçi

Ä

äbiyke (Afg.; İr.) bir tür şeker
äk¹ (... Afg.; İr.) beyaz çamur
äkküw² (Afg.; İr.) ekmek
älle-älle (Afg.; İr.) bebek avutmak için söylenen söz
älwöläng // täppäziy (Afg.; İr.) iki taraftaki tahtaya oturarak oynanan
urğın çekme oyunu
ämata // ämdayı (Afg.; İr.) dede (anne tarafı)
ämäje // ämmama (Afg.; İr.) nine (anne tarafı)
ämüw (Afg.; İr.) ağabeyin çocuğu (yeğen)
ängelek (... Afg.; İr.) erken olgunlaşan küçük sarı kavun
ängur (Afg.; İr.) üzümün genel adı
äteşkir (... Afg.; İr. ...) maşa
ätläs maqqal (Afg.; İr.) kadifeye benzer değerli kumaş türleri
ätişqutı // ätişzat (Afg.; İr.) maşa
äftä (Afg.; İr.) hafta

B

badam² (Afg.; İr.) ceviz
baytese (... Afg.; İr.) ağaç kesmeye yarayan nacak benzeri bir alet
bayınjan (Afg.; İr.) patlıcan
balaxana (Afg.; İr.) balkonu olan iki katlı ev
balaxanalı üy (Afg.; İr.) balkonu olan apartman
balmiyz (Afg.; İr.) uzun bir patlıcan türü
basma (Afg.; İr.) bir çeşit çaydanlık
bäjärüw (Afg.; İr.) gerçekleştirmek, yerine getirmek
bäyäbir (Afg.; İr.) itibarsız
bäk² (Afg.; İr.) torba, el çantası

bāngi¹ (Afg.; İr.) devamlı olarak uyuşturucu maddeler kullanan kimse, madde bağımlısı

bāmbāziy (Afg.; İr.) oyun adı

bās¹ (Afg.; İr.) torba, el çantası

begana (Afg.; İr.) başka boya mensup, akraba olmayan

beymalal 2 (... Afg.; İr.) endişeye mahal olmadan

beysawat (Afg.; İr.) cahil

beywa (Afg.; İr.) dul kadın

bel (... Afg.; İr.) kürek

beldik¹ (... Afg.; İr. ...) evin tepesine konulan kalın ağaç

bende (Afg.; İr.) tutuklu

bendexana (Afg.; İr.) hapisane

beşpent // aq beşpent (... Afg.; İr.) dik yakalı, yünsüz, uzunluğu dize kadar olan astarlı giyim

G

gazniz (Afg.; İr.) maydanoz

gardanban (Afg.; İr.) hamam

gardenpeş (Afg.; İr.) atkı

gāzzāp (Afg.; İr.) 1. imansız 2. iki yüzlü fena adam

gāndāna (Afg.; İr.) bir tür kabak

gāšnök (Afg.; İr.) dereotu

gerdü (Afg.; İr.) ceviz

gilos (Afg.; İr.) vişne

gozaran (Afg.; İr.) hayat sürmek, geçinmek

golmu (Afg.; İr.) toka

gorxana // qabirstan (Afg.; İr.) mezar

gügirt şöp (Afg.; İr.) kibrit çöpü

güldan (Afg.; İr.) çiçek yetiştirme kabı

güney (Afg.; İr.) güney

güpilew // güpildew (Afg.; İr.) rüzgârın esmesi

gilās // giles (... Afg.; İr.) vişne

gilze (Afg.; İr.) çömçe, kepçe

girāt (Afg.; İr.) termometre

D

- dayra² (Afg.; İr. ...) nehrin genel adı
dayray (Afg.; İr.) deniz
dayı (... Afg.; İr.) dayı
daqqa (Afg.; İr.) dakika
dalan² (Afg.; İr.) girişteki oda
damıldaw (Afg.; İr.) dinlenmek
damilla (Afg.; İr.) medrese hocası
daraq (... Afg.; İr.) çok yüksek ağaç
darbadar boluw (Afg.; İr.) 1. zorlanmak, zorluk görmek 2. (İr.) habersiz kalmak
darwaza (... Afg.; İr.) dış kapı
däydilenüw (Afg.; İr.) maksatsız, gayesiz dolaşmak
däliz (... Afg.; İr.) giriş, hol, sofa
däm palaw (Afg.; İr.) bir tür pilav
därejlew (Afg.; İr.) saygı göstermek, hürmet etmek
däreşe (Afg.; İr.) pencere
därsexan (Afg.; İr.) sofrası
därwaza (Afg.; İr.) dış kapı
däsawilde (Afg.; İr.) başlangıçta, ilkin, evvel
däs oramal (Afg.; İr.) yüz havlusu
dästpeş (Afg.; İr.) eldiven
däwir² (Afg.; İr.) kadar
däş (Afg.; İr.) geniş bozkır
däş jer (Afg.; İr.) sürülmemiş toprak
däş tawıq (Afg.; İr.) sülün
del² (Afg.; İr.) ocak ayı
dessür (Afg.; İr.) gelenek, anane
diwal (... Afg.; İr.) duvar
diwana (Afg.; İr.) din yoluna girip manevi dünyaya yönelen kişi
dobbäzi (Afg.; İr.) futbol
dolene (Afg.; İr.) alıç ağacı
dompay (Afg.; İr.) dış fırçası

domsiya (Afg.; İr.) bir pirinç türü
dost (Afg.; İr.) dost, arkadaş
duzah (Afg.; İr.) tuzak
duşman (Afg.; İr.) düşman
düdetüw (Afg.; İr.) tütürmek
düniyadan keşüw (Afg.; İr.) dünyadan geçmek, ölmek
dür³ 3. (Afg.; İr.) akın, yırcı
dürbey (Afg.; İr.) dürbün
dürmän (Afg.; İr.) kursaktaki çocuk
dür şayır (Afg.; İr.) alaylı ozan
dütetüw (Afg.; İr.) tütürmek
dıbıs (Afg.; İr.) ses

E

emir (Afg.; İr.) ömür
ene² (Afg.; İr.) işte
ependi (Afg.; İr.) saf, iyi kalpli
erteşe buzaq (Afg.; İr.) erken doğan buzağı
erteşi (Afg.; İr.) erken doğan kuzu
eteki köylek (Afg.; İr.) etek
ehlas (Afg.; İr.) iyi niyet, samimiyet
eşek (... Afg.; İr.) eşek

J

jaba (... Afg.; İr.) küçük yılıkı
jayma⁴ 1. (Afg.; İr.) ete katılan hamur
jayma nan¹ 4. (Afg.; İr.) yağ katmadan kazana yapıştırılan ekmek
jaqı 4. (Afg.; İr.) yapağı
jamaldat² 2. (Afg.; İr.) atın boğazının şişip ağrması
jamnaq (Afg.; İr.) bir çeşit havlu
jampo² (Afg.; İr.) bilgili, söz ustası kişi
jarğaq³ 3. (Afg.; İr.) nasıbay koyulan kutu, kap
jarlı biyday (Afg.; İr.) temizlenmemiş buğday
jaruw² (Afg.; İr.) kapmak, ısırma

jawlıq¹ 4. (Afg.; İr.) kırmızı renk dışında gelinlerin, kadınların taktığı başörtüsü

jängü (Afg.; İr.) bilezik

jäwzä (Afg.; İr.) mayıs ayı

jäwriş // jäwrıs (Afg.; İr.) süpürge

jegde baw (Afg.; İr.) düğme dikilecek deliğin yerine kullanılan ilik

jeyde (... Afg.; İr.) gömlek

jer üy (Afg.; İr.) tek katlı ev

juwa² (... Afg.; İr.) soğan

juqa kewiş (Afg.; İr.) mest

jumırıq muş (Afg.; İr.) yumruk

jülip (Afg.; İr.) bir tür su kanalı, arık

jıǵıtıw (Afg.; İr.) yıkmak

jılan balıq (Afg.; İr.) yenmeyen bir balık türü

jıltır mata (Afg.; İr.) dansçılar için dikilen kıyafetlerin kumaşı

jırmaq (Afg.; İr.) bir tür bot

Z

zaman (Afg.; İr.) zaman, vakit

zambır (Afg.; İr.) yabani arı

zardalı 2. (Afg.; İr.) kayısı, kuru kayısı

zäyt (Afg.; İr.) kör, âmâ

zäk¹ (... Afg.; İr.) nem, nemli

zämestan (Afg.; İr.) kış

zärip (Afg.; İr.) sakat

zulfirani (Afg.; İr.) tişört

zurfaran (Afg.; İr.) kadın (üst) iç çamaşırı

zın² (Afg. İr.) kuyu

İy

iyakşal (Afg.; İr.) buzdolabı

iyılan qıluw (Afg.; İr.) haber vermek

iytbalıq (Afg.; İr.) küçük cins tatlı su balığı

iyule (Afg.; İr.) kapı menteşesi

K

- kaka (Afg.; İr.) 1. baba 2. enişte
kampani (Afg.; İr.) halıfleks
kampol (Afg.; İr.) battaniye
kaşaşi (Afg.; İr.) bir tür halı
kâbutar (Afg.; İr.) güvercin
kâd (Afg.; İr.) mantar
kâlkin (Afg.; İr.) bir çeşit pencere
kârgâr (Afg.; İr.) bekçi
kârnây (Afg.; İr.) semaver bacası
kâtân (Afg.; İr.) kalın, parlak kumaş
kâtâr bândä (Afg.; İr.) kadın kemeri
kâwi (Afg.; İr.) uzun biçimde yetişen bir lahana türü
kedeysi (Afg.; İr.) dilenci
keler belbew // kemer belbew (Afg.; İr.) erkek kemeri
kenep 2. (Afg.; İr.) 50-60 kg hacme sahip bir tür kap
keneş (Afg.; İr.) takke
kenje (... Afg.; İr.) erken doğan kuzu
kep¹ (Afg.; İr.) valiz
kepe¹ 3. (Afg.; İr.) kulübe
kepeş (... Afg.; İr.) takke, başlık
kepsen (Afg.; İr.) tahıl olgunlaşmaya başladığında ilk gelen kişiye verilen pay
kermen kawın (Afg.; İr.) şifa niyetine yenen kavun
kesek 1. (Afg.; İr.) kerpiç
ketekxana (Afg.; İr.) tavuk kümesi
kewiş 2. (Afg.; İr.) ayakkabımın genel adı 3. (Afg.; İr.) lastik ayakkabı 4. (Afg.; İr.) topuklu ayakkabı
keşüw³ (... Afg.; İr.) geçmek. *Sağat ekiden bolsa bes daqqa (minut) keşti* “Saat ikiyi beş geçiyor”
kibrit (Afg.; İr.) kibrit
kilä (Afg.; İr.) muz
kip (Afg.; İr.) en küçük çanta çeşidi
közenek¹ (... Afg.; İr.) küçük tahta kâse

köz qarağı (Afg.; İr.) göz bebeği
 kök buruş (Afg.; İr.) tatlı yeşil biber
 kökturibi (Afg.; İr.) bir turp türü
 kölbew (Afg.; İr.) büyümek, yaşlanmak
 köpek (Afg.; İr.) it
 köpşik¹ 2. (Afg.; İr.) küçük minder
 körpeşe 2. (Afg.; İr.) büyük yorgan
 kösin (Afg.; İr.) 1. bir kabak çeşidi 2. bir soğan çeşidi
 küze¹ 3. (Afg.; İr.) kiremit. *Küzemen jabılğan tamdar äli de turıptı eken dä* “Kiremitle kapatılan çatılar hâlâ duruyormuş ya”
 kuzey (Afg.; İr.) kuzey
 küyik külşe (Afg.; İr.) kurabiye
 küme¹ 2. (Afg.; İr.) büyük kulübe
 kümüt (Afg.; İr.) elbise dolabı
 küre 2. (Afg.; İr.) bir yaşını doldurmuş eşek
 kire ber (Afg.; İr.) sofa
 kiripmiş (Afg.; İr.) kerpiç
 kişälä (Afg.; İr.) patates

Q

qabuli palaw (Afg.; İr.) bir çeşit pilav
 qabırtqa (... Afg.; İr.) kaburga
 qabırşaq¹ (Afg.; İr.) kontrplak, tahta
 qadim (Afg.; İr.) eski
 qazaq (Afg.; İr.) yünden dokunan kazak
 qazan³ (Afg.; İr.) 1. kazan 2. tabak
 qayme (Afg.; İr.) çatı
 qaytuw (Afg.; İr.) gelmek, dönmek
 qal (Afg.; İr.) dinî unvan 1. Kerbela’yı ziyaret edenlere verilen dinî unvan 2. Juma molla – Kabil’deki merkez camiinde 13 yıl aralıksız Cuma Namazı kılan kişiye verilen dinî unvan
 qalandar¹ (Afg.; İr.) nakliyatçı, yük taşıyıcı
 qalandar³ (Afg.; İr.) uysal, sessiz
 qalantar (Afg.; İr.) köy muhtarı
 qalem şayır (Afg.; İr.) mektepli ozan

- qamır² (... Afg.; İr.) ete koyulan hamur
qapalaw² (Afg.; İr.) kapanmak
qapılıw 3. (Afg.; İr.) gecikmek
qaraquyriq (Afg.; İr.) çok pahalı bir pirinç çeşidi
qara may² (Afg.; İr.) ayçiçek yağı, bitkisel yağ
qaramasa (... Afg.; İr.) kara sinek
qaraturşek (Afg.; İr.) kavunun kaynatılıp un karıştırıldıktan sonra kurutulmasıyla yapılan bir yemek çeşidi
qaratis (Afg.; İr.) beş yaşındaki deve
qarşın¹ 2. (Afg.; İr.) halıdan dokunmuş heybe
qarışuw (Afg.; İr.) kız alıp vererek başka bir halkla karışmak
qasqa tis 1. (... Afg.; İr.) beş yaşındaki deve
qatıq 2. (... Afg.; İr.) yoğurt
qawıs² (Afg.; İr.) kasım ayı
qaşaqaş (Afg.; İr.) kaçak
qaşaqpır (Afg.; İr.) kaçakçı
qaşar² (Afg.; İr.) iki yaşındaki dişi sığır
qodereñ (Afg.; İr.) yabani buğday
qoqpaw (Afg.; İr.) korkmamak
qol² (Afg.; İr.) turp
qolaralıq (Afg.; İr.) kül tablası
qolbastıq (Afg.; İr.) komutan
qol zambır (Afg.; İr.) bal arısı
qol ilgek (Afg.; İr.) kıyafet üzerindeki nakış
qonşı (Afg.; İr.) komşu
qormal (Afg.; İr.) bekçi
qorşın (Afg.; İr.) heybe
qoşlaw (Afg.; İr.) hoşlanmak, beğenmek, sevmek
quvırma (Afg.; İr.) et kavurması
quwırmaş 2. (Afg.; İr.) buğday ve mısırın kavrulmasıyla yapılan bir yemek çeşidi
qudağay (... Afg.; İr.) kadın dünür
qulaq⁴ (... Afg.; İr.) pamuk kozasının pamuk bulunan her bir kısmı

qulak¹¹ (Afg.; İr.) bir tür mantı
qumır³ 2. (Afg.; İr.) büyük testi
qutı şalbar (Afg.; İr.) takım elbise
qızıl biyday (Afg.; İr.) bir buğday türü
qızıl jalañaş (Afg.; İr.) elbisesiz, çıplak
qızıl turıbı (Afg.; İr.) bir turp türü
qızıl tut (Afg.; İr.) çilek
qıral (Afg.; İr.) padişah
qırıqqabat (Afg.; İr.) bir lahana türü

L

laqat / lākāt (Afg.; İr.) gerdanlık, kolye
livan (Afg.; İr.) bardak
lüle (Afg.; İr.) soba bacası

M

mağzaman (Afg.; İr.) Arıstanbab'ın soyundan gelenlere verilen ad
mağzı källä (Afg.; İr.) beyin
maylaw (Afg.; İr.) yağ koymak
maylıq² 1. (Afg.; İr.) yağlık, peşkir
maqış (Afg.; İr.) bekçi
maldar (Afg.; İr.) 1. çoban 2. hayvan ticareti yapan kişi
malta² (Afg.; İr.) portakal
mamaday (Afg.; İr.) büyük, yaşlanmış
mantu (Afg.; İr.) mantı
mañğıl (Afg.; İr.) 1. kova 2. bardak 3. üstüne köz koymaya yarayan kap
mañlay (... Afg.; İr.) alın
marmışan (Afg.; İr.) tilkiden biraz daha küçük ehlileştirilmiş bir hayvan türü
mäjāwir (Afg.; İr.) kahverengi
mäjme (Afg.; İr.) bir çeşit tabak
märd (Afg.; İr.) 1. tereyağı 2. margarin
meywa (Afg.; İr.) meyve
meyiz (Afg.; İr.) alçak masa
meke köje (Afg.; İr.) mısırdan yapılan bir çeşit yemek

memme (Afg.; İr.) pınar
merketsağana (Afg.; İr.) türbe
mehr (İr.) kazan
monto (Afg.; İr.) pelerin
mordād (İr.) ağustos ayı
morja² (... Afg.; İr.) soba bacası
muz (Afg.; İr.) muz
murappa (Afg.; İr.) reçel
mustacağ etüw // mustajab (Afg.; İr.) kabul etmek
müki jügeri (Afg.; İr.) mısır
müşqap (Afg.; İr.) tabak
müşlāw (Afg.; İr.) hazırlamak
mıq (... Afg.; İr.) mih, iri çivi

N

nazar bende (Afg.; İr.) esir, tutsak, tutuklu
nayza laqtıruw (Afg.; İr.) ip cambazının ip üzerinde oynaması
naşqop (Afg.; İr.) şeker tabağı
näqoş (Afg.; İr.) razı olmayan
nāmārt (Afg.; İr.) iki yüzlü, sözüne güvenilmez (kişi)
nānā (Afg.; İr.) nane
nāf (Afg.; İr.) gaz yağı
nāhan (Afg.; İr.) balığın genel adı
neduris (Afg.; İr.) yanlış, doğru olmayan
nimşa (Afg.; İr.) erkeklerin ve kadınların giydiği yensiz gömlek
nuşānbā (Afg.; İr.) emzik

O

oğan (Afg.; İr.) kartal
oydaw (Afg.; İr.) gezmek, sefere çıkmak
oqınuw (Afg.; İr.) saymak, hesaplamak
oramal³ (Afg.; İr.) kızıl başörtüsü, sadece kızların kullandığı başörtü
orılmağan jer (Afg.; İr.) sürülmeden kalan toprak
otaşkür // ätäşkir (Afg.; İr.) maşa

Ö

ökşem kewiş (Afg.; İr.) bir çeşit ayakkabı
öñirşek (Afg.; İr.) kıymetli taşlardan oluşan bir gerdanlık türü
örük (Afg.; İr.) kuru kayısı
ösimdiktin aqbası // balıqköz (Afg.; İr.) yabani ot
öten (Afg.; İr.) vatan

P

pazarlaw (Afg.; İr.) ticaret yapmak
payre (Afg.; İr.) bekçi
paywan jiyde (Afg.; İr.) iri iğde
paywan tut (Afg.; İr.) beyaz renkli dut
paxta (... Afg.; İr.) pamuk
paşa (Afg.; İr.) sivrisinek
paya 1. (... Afg.; İr.) buğday, darı vb. toplandıktan sonra kalan artıklar,
sap vb. 3. (... Afg.; İr.) pamuk, buğday sapı
päk (Afg.; İr.) küçük taşları özel olarak hazırlanan deliklere parmakla
vurup sokmak kaydıyla oynanan oyun
pändevono (Afg.; İr.) karpuz
pänjără pärdäsi (Afg.; İr.) perde
pänjere (Afg.; İr.) tabak
pänjüwäy (Afg.; İr.) çatal
päster (Afg.; İr.) yazılı olmayan kurallara (âdet, gelenek görenek vb.)
karşı çıkanlarla mücadele eden hukuk organları çalışanları
pättäk / päştän (Afg.; İr.) yabani güvercin
pätir (... Afg.; İr.) ince ekmek
päşexana (Afg.; İr.) sineklerden korunmak için ince kumaştan yapılan
sineklik, cibinlik
päşimşi (Afg.; İr.) yük toplayan kişi
piyran köylek (Afg.; İr.) yensiz gömlek
pora-pora (Afg.; İr.) çeşit çeşit, her türlü
posta (Afg.; İr.) arkaya dayanmak için istifade edilen küçük yastık
postın (... Afg.; İr.) deriden yapılan ve sıcak tutan iç kıyafet
poštu (Afg.; İr.) yastık
pöstek (Afg.; İr.) alta sermek için kullanılan koyun derisi

puwdır (Afg.; İr.) çamaşır yıkamada kullanılan soda
puş (Afg.; İr.) kuş tüyü yastık
purtıqal (Afg.; İr.) portakal
püläk (Afg.; İr.) çukur bir yere para koyularak oynanan oyun
pışıq² (... Afg.; İr.) kedi
piste² 2. (Afg.; İr.) dağda yetişen ağaç ve meyvesi

R

raqam-raqam (Afg.; İr.) yavaş yavaş, sakin sakin
rapiyda // räpiyda (Afg.; İr.) tandırda ekmek pişirirken kullanılan
eldivene benzer pamuklu ve yuvarlak biçimli kumaş
ränçin (Afg.; İr.) şimşek
ränçin kâmin (Afg.; İr.) yeşil renk
rozğar (Afg.; İr.) 1. hayat, yaşam 2. gündelik yaşam için gerekli olan para
ruw-soyat (Afg.; İr.) soyadı

S

sabasuw (Afg.; İr.) savaşmak
sadaqa quran (Afg.; İr.) vefat eden kişi için verilen yemekte okunan
kuran
sazdaw¹ (Afg.; İr.) tamir etmek, düzeltmek
saz kelüw (Afg.; İr.) denk düşmek, yeri gelmek
saqa tut (Afg.; İr.) karadutun bir türü
salamäleykum qıluw (Afg.; İr.) selamlaşmak
salı² 2. (Afg.; İr.) pirinç sapı
salım² (Afg.; İr.) hamurun inceltilip üzerine et koyulmasıyla yapılan
bir yemek türü
samar 3. (... Afg.; İr.) leğen
sarapşı (Afg.; İr.) döviz bürosunda çalışan kişi
sartegelek (Afg.; İr.) küçük bir kavun türü
satımaw (Afg.; İr.) satmamak
saf qıluw (Afg.; İr.) tesviye etmek
säbet (Afg.; İr.) ağ çantası
säbzi (Afg.; İr.) sebze
säd (Afg.; İr.) küçük arık
säk (Afg.; İr.) çok büyük bir çanta çeşidi

- sändip 2. (Afg.; İr.) ince ipek kumaş
säniye (Afg.; İr.) saniye
sätil 2. (... Afg.; İr.) bir çeşit kova
sedyka şalbar (Afg.; İr.) takım elbise
serbez (Afg.; İr.) asker
seske (Afg.; İr.) kuşluk vakti
seslenüw (Afg.; İr.) bağırarak, öfkelenmek
sıyr (Afg.; İr.) sarımsak
sobıq¹ 1. (... Afg.; İr.) mısırın taneli baş kısmı
sonday-aq şaştabaq (Afg.; İr.) saçta takılan değerli süs eşyası
sonçalı (Afg.; İr.) o kadar, onca, öyle
soñırağ (Afg.; İr.) sonra
soraw¹ (... Afg.; İr.) istemek
soson (Afg.; İr.) sonra
sowbet qılmaq (Afg.; İr.) sohbet etmek
suwal (Afg.; İr.) soru
suwalğış (Afg.; İr.) misafirhanelerde, otellerde su ihtiyacını karşılayan kişi
suwuğ (Afg.; İr.) soğuk
supı¹ (... Afg.; İr.) sofu
surpa (Afg.; İr.) çorba
sudiger (... Afg.; İr.) sürülmüş yer
süz (Afg.; İr.) söz
süzbe palaw (Afg.; İr.) bir pilav çeşidi
süzüw³ (Afg.; İr.) giymek?
sümelek² 2. (Afg.; İr.) dinî bayramları karşılarken buğdayın uzun süre kaynatılmasıyla yapılan yemek türü
süt burış 2. (Afg.; İr.) pirincin sütle pişirilmesiyle yapılan bir yemek türü
sütün (Afg.; İr.) taşıyıcı kolon
süçjik burış (Afg.; İr.) dolmalık biber
sızuw² (... Afg.; İr.) yazmak
sımkepkir (Afg.; İr.) süzgeç
sirke belbew (Afg.; İr.) gümüş kemer

T

- tağara (... Afg.; İr.) içinde çamaşır yıkanan kap
taza² (Afg.; İr. ...) taze
tayqar (... Afg.; İr.) iki yaşındaki eşek
taylaw (Afg.; İr.) bırakmak, atmak
taqsım qıluw (Afg.; İr.) bölüştürmek
tam¹ (Afg.; İr.) elle dökülen kerpiçten yapılan ev
tam ağaşı (Afg.; İr.) evin tepesine (çatısına) konulan ağaç, mertek
tam kepe (Afg.; İr.) yerin kazılmasıyla yapılan ev
tana¹ (İr. ...) altı aydan bir yaşa kadarki inek yavrusu, düve
tannur (Afg.; İr.) tandırda pişirilen ekmek
tapa¹ (Afg.; İr. ...) içinde ekmek pişirilen kap, tava
tap-tamız (Afg.; İr.) tertemiz
tarbız (Afg.; İr.) karpuz
tarom (Afg.; İr.) kokulu pirincin en iyi cinsi
tastıj päresindey (Afg.; İr.) hamarat, işinin ehli
tawtaylaq 2. (Afg.; İr.) zürafa
taxıt (Afg.; İr.) minber
täben (Afg.; İr.) tavada pişirilen ekmek türü
täjit qıluw (Afg.; İr.) saygı göstermek, hürmet etmek
täktäk (Afg.; İr.) yabani buğday
tärä (Afg.; İr.) bir çeşit salatalık
telpek 3. (Afg.; İr.) kulaklı şapka
teñge oyun (Afg.; İr.) düz duvara bozuk para atılarak oynanan oyun
torkeqpir (Afg.; İr.) süzgeç
tormata (Afg.; İr.) gazlı bez
toton (Afg.; İr.) tütün
tört közi toqşan tösüw (Afg.; İr.) özlemek
tufan (Afg.; İr.) rüzgâr
turıp (... Afg.; İr.) şalgam
tutberüw (Afg.; İr.) tutmak, tutuvermek
tüz jar (Afg.; İr.) tüccar
tüymeli tiyrahap (Afg.; İr.) önlük

türükpen saxıra jeli (Afg.; İr.) bir rüzgâr türü
tımıra (Afg.; İr.) sonbahar

U

uzınmurın (Afg.; İr.) mersin balığı
urpaq1 2. (... Afg.; İr.) kepek

Ü

üzben 2. (Afg.; İr.) hamur, ete koyulan hamur
üzben qamır (Afg.; İr.) ete koyulan hamur
üzbew² (Afg.; İr.) meyve vermemek
üzeŋgi (Afg.; İr.) merdiven
üş aylıq biyday (Afg.; İr.) bir buğday çeşidi

X

xakem (Afg.; İr.) vali, idareci, yönetici
xaqiykât (Afg.; İr.) hakikat
xalif (Afg.; İr.) sahabe
xamet (Afg.; İr.) saray
xana (Afg.; İr.) 1. ev 2. oda
xasaqa tut (Afg.; İr.) karadutun bir türü
xaseke jiyde (Afg.; İr.) küçük bir iğde türü
xatın xabar (Afg.; İr.) yalan haber, dedikodu
xād (Afg.; İr.) aralık ayı
xerap qılmaq (Afg.; İr.) yok etmek
xole (Afg.; İr.) havlu
xop dew / xoptaw (Afg.; İr.) uygun görmek, kabul etmek
xordād (Afg.; İr.) haziran ayı
xuwd (Afg.; İr.) şubat ayı

H

hazne (Afg.; İr.) hazine
halta (Afg.; İr.) çanta

Ç

çarq (Afg.; İr.) 1. doğu 2. el arabası 3. tekerlek
çälāw (Afg.; İr.) pilav
çıra // çıra (Afg.; İr.) çıra

Ş

- şaparqat (Afg.; İr.) bir tür divan
şapıldaq kewiş (Afg.; İr.) terlik
şaştabaq (Afg.; İr.) saça takılan değerli süs eşyası
şälep-şälep (Afg.; İr.) şöyle böyle
şer² (Afg.; İr.) dut, kırmızı renkli bir dut türü
şolpı 1. (... Afg.; İr.) süzgeç, kevgir
şorba (Afg.; İr.) çorba
şot² 2. (Afg.; İr.) ağaç kesme aleti
şuğıldaw (Afg.; İr.) gürültü yapmak
şüyşe¹ (Afg.; İr.) cam şişe
şüyşe² (Afg.; İr.) mumluk, cam şamdan
şükrät (Afg.; İr.) bir şeker çeşidi
şüşik (Afg.; İr.) 1. bir şeker çeşidi 2. lezzetli yemekler için kullanılan söz
şırt qarañğı (Afg.; İr.) kapkaranlık
şırşayı (Afg.; İr.) beyazımsı kırmızı
şibit (Afg.; İr.) dereotu
şikirä² (Afg.; İr.) küçük oğlak
şirew (Afg.; İr.) dolmak

I

- ızalanuw // ıza boluw (Afg.; İr.) özlemek
ıqpıl (... Afg.; İr.) etki, tesir
ıs / ıssı (Afg.; İr.) sıcak

İ

- ilägän (Afg.; İr.) 1. el yıkama leğeni 2. yayvan kâse 3. semaver altına koyulan tepsi
ildirik¹ (Afg.; İr.) 1. kapı mandalı 2. kulp
ildirik² (Afg.; İr.) düğme
iñkäl (... Afg.; İr. ...) ete koyulan hamur
iñkäl jazğış (Afg.; İr.) ekmek yayma tahtası

Ya

- yaqanqap (Afg.; İr.) erkeklerin giydiği, uzunluğu dizi geçen, kaftana benzer gömlek

3. İran Kazak Ağzının Söz Varlığı Üzerine Tespitler ve Değerlendirmeler

Kazak dilinin ağızlar sözlüğünde İr. kısaltmasıyla kayda geçen ve Kazak Kiril alfabesine göre alfabetik sırayla listelediğimiz kelimeler üzerine şu değerlendirmeleri yapabiliriz:

İran'a göç eden Kazakların dilinde Oğuzca kökenli kelimelere rastlanmaktadır. Bunda İran'ın Gülistan eyaletinde yaşayan yoğun Türkmen nüfusunun etkisi olabileceği gibi İran Kazaklarının çıkış noktası olan ve bir zamanlar Kırgızlar ile Türkmenlere ev sahipliği yapan Mangışlak bölgesinin de payı olabilir. Nitekim bugün Batı Kazakistan eyaletine bağlı Mangışlak bölgesinde yaşayan Kazakların dilinde de Oğuzca unsurlara rastlanmaktadır. S. Omarbekov'un *Kazaktın Avızeki Tilindegi Jergilikti Ereşelikter* adlı eserinde Oğuzca kökenli gramer yapıları ve söz varlığı dikkat çekicidir. Bu unsurlar, sözlü Kazak edebiyatının eserleri olan 15-18. yüzyıllar arasında yaşamış Batı Kazakistanlı akınların dilinde de görülür. R. Karuts, *Mangışlaktaki Türkmen ve Kırgızlar* adlı eserinde bölge tarihindeki Türkmen varlığını delilleriyle ortaya koymuştur. Bu durumda ortaya bir soru/sorun çıkmaktadır: Bugün İran Kazaklarının dilinde karşılaşılan Oğuzca unsurlar, Gülistan eyaletindeki Türkmen nüfusla olan etkileşimden mi kaynaklanmaktadır yoksa İran'a Mangışlak'tan göç eden Kazaklar bu unsurları Mangışlak'ta tarihî bağları olan Türkmenlerin dilinden etkilenme neticesinde mi almışlardır? Hatta İran'a Afganistan üzerinden göç eden Kazakların dili, Afganistan'ın kuzeyindeki Özbek ve Türkmen varlığından ne kadar etkilenmiştir? Bu soruların cevabını vermek şimdilik güçtür. Biz bugün İran Kazak ağzında kullanılan ve Oğuzlar tarafından tercih edilen kelimeleri şöyle bir tablo ile gösterebiliriz:

Tablo 1: Oğuz Grubu Türk Lehçeleri ile İran Kazak Ağzının Ortak Söz Varlığı

İran Kazak Ağzı ve Kazak Türkçesi		Oğuz Grubu Türk Lehçeleri		
İran Kazak Ağzı	Kazak Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
açar (Sarıbayev, 2005)	kilt, aşqış (Januzakov, 2008)	açar (Hamzayeva, 1962)	açar (Akdoğan, 1999)	anahtar (Akalin, 2011)
añla- (Sarıbayev, 2005)	tüsin- (Januzakov, 2008)	añla- (Hamzayeva, 1962)	anla- (Akdoğan, 1999)	anla- (Akalin, 2011)
atqı (Sarıbayev, 2005)	şarf, moyınorağış (Januzakov, 2008)	şarf (Hamzayeva, 1962)	atğı (Akdoğan, 1999)	atki (Akalin, 2011)

bäjär- (Sarıbayev, 2005)	orında-, atqar- (Januzakov, 2008)	becer- (Hamzayeva, 1962)	bécer- (Akdoğan, 1999)	becer- (Akalin, 2011)
dayı (Sarıbayev, 2005)	nağaşı (ağa) (Januzakov, 2008)	dayı (Hamzayeva, 1962)	dayı	dayı (Akalin, 2011)
güney (Sarıbayev, 2005)	oñtüstik (Januzakov, 2008)	güney (Hamzayeva, 1962)	günéy (Akdoğan, 1999)	güney (Akalin, 2011)
qarış- (Sarıbayev, 2005)	aralas- (Januzakov, 2008)	garış- (Hamzayeva, 1962)	garış- (Akdoğan, 1999)	karış- (Akalin, 2011)
qonşı (Sarıbayev, 2005)	körşi (Januzakov, 2008)	goñşı (Hamzayeva, 1962)	gonşu (Akdoğan, 1999)	komşu (Akalin, 2011)
keş- (Sarıbayev, 2005)	öt- (Januzakov, 2008)	geç- / öt- (Hamzayeva, 1962)	kéç- / öt- (Akdoğan, 1999)	geç- (Akalin, 2011)
köpek (Sarıbayev, 2005)	iyt (Januzakov, 2008)	köpek / it (Hamzayeva, 1962)	köpek / it (Akdoğan, 1999)	köpek / it (Akalin, 2011)
kuzey (Sarıbayev, 2005)	soltüstik (Januzakov, 2008)	guzay (Hamzayeva, 1962)	guzéy (Akdoğan, 1999)	kuzey (Akalin, 2011)
tutber- (Sarıbayev, 2005)	usta- / ustay ber- (Januzakov, 2008)	tut- (Hamzayeva, 1962)	tut- (Akdoğan, 1999)	tut- (Akalin, 2011)
ruw-soyat (Sarıbayev, 2005)	jön / tek / familiya (Januzakov, 2008)	familiya (Hamzayeva, 1962)	familiya (Akdoğan, 1999)	soyadı (Akalin, 2011)

İran'ın resmî dili ve İran'daki tek eğitim dili Farsçadır. Kazaklar ana dillerinde eğitim olanağı bulamadıkları için Kazakça sadece Kazaklar arasında konuşulmaktadır. Dolayısıyla Fars kültürü baskın bir kültür olduğu için buradaki Kazakların dilini etkilemekte; çağdaş Kazak Türkçesinde Türkçe kökenli olan bazı kelimelerin dahi yerini İran Kazaklarının ağzında Farsça kökenli kelimelerin aldığı görülmektedir. İran Kazaklarının dilindeki Farsça kökenli kelimelerin oranı bir hayli fazladır. Bunu bir tablo ile şöyle örneklendirebiliriz:

Tablo 2: İnan Kazak Ağzında Farsça Kökenli Kelimeler

Türkiye Türkçesi	Kazak Türkçesi	İnan Kazak Ağzı	Farsça
tanıdık (Akalm, 2011)	tanıs (Koç, 2003)	aşına (Sarıbayev, 2005)	آشنا
ceviz (Akalm, 2011)	jañğaq (Januzakov, 2008)	gerdü (Sarıbayev, 2005)	گردو
vişne (Akalm, 2011)	şiye (Januzakov, 2008)	giläs / giles / gilos (Sarıbayev, 2005)	گیلاس
dakika (Akalm, 2011)	minut (Januzakov, 2008)	daqqa (Sarıbayev, 2005)	دقیقه
buzdolabı (Akalm, 2011)	toñazıtqış (Januzakov, 2008)	iyakşal (Sarıbayev, 2005)	یخچال
eski (Akalm, 2011)	eski (Januzakov, 2008)	qadim (Sarıbayev, 2005)	قدیمی
sebze (Akalm, 2011)	kökönis (Januzakov, 2008)	säbzi (Sarıbayev, 2005)	سبزی
havlu (Akalm, 2011)	sülgi (Januzakov, 2008)	xole (Sarıbayev, 2005)	ملوح
kış (Akalm, 2011)	kıs (Januzakov, 2008)	zämestan (Sarıbayev, 2005)	ناتسمز

Genel Türkçe /ç/ sesinin Kazak Türkçesinde /ş/ ile, genel Türkçe /ş/ sesinin ise Kazak Türkçesinde /s/ ile karşılandığı bilinmektedir. “Türk dilinin ilk yazılı metinlerinden itibaren asli /ç/ sesinin varlığı bilinmektedir. ç > ş değişiminin ilk örneklerine sınırlı sayıda olmakla birlikte *Divānu Lügati t-Türk*’te rastlanmaktadır. Yani yazılı metinlerden tespit edilebildiği kadarıyla bu değişimin tarihi 11. yüzyıla kadar gitmektedir” (Petek, 2020). Modern Kazak Türkçesinde /ş/ ile kayda geçmesi gereken bazı sözlerde asli /ç/ sesinin korunduğu sınırlı sayıda örnekler de vardır. İnan Kazaklarının dilindeki Türkçe kökenli kelimelerde ve eklerde modern Kazak Türkçesinde olduğu gibi ç > ş değişimi gözlenebilir: “acırsaq, aldawış, ayaqşı / jârdemşi, gügirt şöp, erteşe buzaq, erteşi, kedeyşi, keş-, köpşik, körpeşe, qabırşaq, qaşaqaş, qaşaqpır” vb. Ancak Türkçe kökenli “sonçalı” kelimesinde bu değişim görülmez.

“Böyle bir değişim çağdaş Kazakçada alıntı kelimelerde görünmez ancak eski zamanda giren alıntılarda böyle bir değişim söz konusudur” (Adilov, 2018). İnan Kazaklarının diline Farsçadan geçmiş olan ve “buzdolabı” anlamına gelen “iyakşal” kelimesinde bu değişim görülür. Ancak “çadıra, çarq, çälâw” ve “çıra/çıra” kelimelerinde böyle bir değişim söz konusu değildir.

Türkçe kökenli kelimelerde “Bazı özel durumlar -aykırılışma- neticesinde ortaya çıkmış olmakla birlikte $\text{ş} > \text{s}$ değişiminin ilk örneklerine de *Divânu Lugati't-Türk*'te rastlıyoruz” (Petek, 2020). İran Kazakları ağzında hem Türkçe kökenli kelimelerde hem de alıntı kelimelerde $\text{ş} \sim \text{s}$ değişimi çağdaş Kazak Türkçesine göre çok azdır. Bunun tek örneği “jâwriş // jâwris” kelimesidir; bu kelimenin de hem /ş/li hem de /s/li varyantı mevcuttur. Türkçe kökenli “qarış-, qonşı, eşek, pışık” örneklerinde de bu değişim görülmez. /ş/ sesinin korunduğu alıntı kelimeler arasında “atışzat, aşına, âteşkir, âtişqutı // âtişzat, gardenpeş, gâşnök, dür şayır, kişälä, marmışan, nuşänbä” vb. gösterilebilir.

İran Kazakları ağzındaki gerek Türkçe kökenli kelimelerde gerekse alıntı kelimelerde modern Kazak Türkçesinde olduğu gibi -bazı istisnalar dışında- $\text{ç} \sim \text{ş}$ ve $\text{ş} \sim \text{s}$ değişimlerinin kurallı ve düzenli bir şekilde görülmemesinin sebebi söz konusu kelimelerin dile geç bir dönemde girmesidir.

Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde kelime başı /x-/ sesi modern Kazak Türkçesinde ya /q-/ sesi ile karşılanır ya da düşer. Bazen de eğer ilk hecede /a/ ünlüsü var ise kelime başı /x-/ sesi düşer ve /a/ sesi yerini /ä/ sesine bırakır. Kelime içi ve sonunda da /x/ sesi yerini /q/ sesine bırakır. Ancak İran Kazaklarının dilinde bu değişiklikler görülmez. Bununla birlikte modern Kazak Türkçesinin söz varlığında olmayıp İran Kazak ağzında kullanılan, kelime başı /x-/ sesi ile başlayan başka kelimeler de mevcuttur: xalif, xamet, xerap qılmaq, xole vb.

Edebî Kazak Türkçesinde Arapçadan alınan ve bünyesinde /f/ sesi barındıran kelimelerde bu ses /p/ye dönüşür. Ancak İran Kazaklarının dilinde bir örnekte bu değişim görülmez: äftä (Sarıbayev, 2005).

Tablo 3: Alıntı Kelimelerdeki Fonetik Değişimler/Tercihler

Alıntı Kelimelerdeki Fonetik Değişimler/Tercihler	
Kazak Türkçesinde	İran Kazak Ağzında
$\text{ç} \sim \text{ş}$	
şıraç “çıra” (Januzakov, 2008)	çıra / çıra (Sarıbayev, 2005)
$\text{ş} \sim \text{s}$	
sorpa “çorba” (Januzakov, 2008)	şorba / surpa (Sarıbayev, 2005)
$\text{x-} \sim \text{h-} \sim \text{q-} \sim \text{Ø}$	
äkim “yönetici, idareci” (Januzakov, 2008)	xakem (Sarıbayev, 2005)

qazına “hazine” (Januzakov, 2008)	hazne (Sarıbayev, 2005)
aqiyqat (Januzakov, 2008)	xaqiykät (Sarıbayev, 2005)
maqta “pamuk” (Januzakov, 2008)	paxta (Sarıbayev, 2005)
taq (Januzakov, 2008)	taxıt (Sarıbayev, 2005)
qalta (Januzakov, 2008)	halta (Sarıbayev, 2005)
f ~ p	
apta “hafta” (Januzakov, 2008)	äftä (Sarıbayev, 2005)

Tablo 4: Türkçe Kökenli Kelimelerde Fonetik Değişimler/Tercihler

Türkçe Kökenli Kelimelerde Fonetik Değişimler/Tercihler	
ç ~ ş	
sonşama, sonşalıqtı (Januzakov, 2008)	sonçalı (Sarıbayev, 2005)
ş ~ s	
esek (Januzakov, 2008)	eşek (Sarıbayev, 2005)
mısıq “kedi” (Januzakov, 2008)	pışık (Sarıbayev, 2005)

Dil bilimin önemli konularından biri de anlam bilim başlığı altında ele alınan anlam değişimleridir. Yaklaşık yüz yıldır ayrı bir coğrafyada konuşma dili olarak kullanılan İran Kazak ağzında bazı kelimelerin anlamlarının standart Kazak Türkçesinden farklı olduğu tespit edilmiştir:

Tablo 5: Anlam Değişmesine Uğrayan Kelimeler

Anlam Değişmesine Uğrayan Kelimeler		
Kelime	Kazak Türkçesinde	İran Kazak Ağzında
ızalanuw / ıza boluw	öfkelenmek, sinirlenmek (Januzakov, 2008)	özlemek (Sarıbayev, 2005)
jer üy	bahçeli müstakil ev (Januzakov, 2008)	tek katlı ev (Sarıbayev, 2005)
taq (Kzk.) / taxıt (İr. Kzk.)	taht (Januzakov, 2008)	minber (Sarıbayev, 2005)

Çağdaş Kazak Türkçesinde bazı yapım ekleri ile isim çekim eklerinin ünsüz uyumuna bağlı olarak birden çok fonetik varyantının olduğu bilinmektedir. Benzeşmenin gerçekleşebilmesi için gerekli olan koşullar aşağıda bir tablo ile gösterilmiştir. Ancak edebî Kazak Türkçesinde benzeşmeye uğrayıp İran Kazak ağzında bu değişimin görülmediği örnekler de vardır:

Tablo 6: Kazak Türkçesinin Benzeşme Kuralı

Benzeşme		Ekin ilk ünlüsü			
		l	m	n	d
Kelimenin son sesi	l, m, n, ñ, z, j	+l > d			
	m, n, ñ, z, j		+m > b		
	m, n, ñ				+d > n
	ünlü / r, w, y				+d > l
	tonlular			+n > d	
	tonsuzlar	+l > t	+m > p	+n > t	

Tablo 7: Benzeşme Kuralının Bozulduğu Örnekler

Benzeşme Kuralının Bozulduğu Örnekler	
Kazak Türkçesi	İran Kazak Ağzı
mañday (Januzakov, 2008)	mañlay (Sarıbayev, 2005)
satpa-	satıma-
duşpan (Januzakov, 2008)	duşman (Sarıbayev, 2005)

Alıntı kelimelerde ön seste ünlü türemesi *Orhun Yazıtları*'ndan itibaren tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde görülen fonetik bir hadisedir. Kazak Türkçesi ağzlarında l-, r- harfleriyle başlayan kelimelerin (lay, laq, layıq, las, ray, raqmet, razı, ras, ret) başında bir ünlü türemesiyle karşılaşılır (ılay, ılaq, ılayıq, ılas, ıraqmet, ırazı, ıras, ıret). Kazak Türkçesinin İran ağzında da bunun bir örneğine rastlanmıştır: legen > ilägän.

Tablo 8: Alıntı Kelimelerde Kelime Başında Ünlü Türemesinin Görüldüğü Örnekler

Alıntı Kelimelerde Kelime Başında Ünlü Türemesinin Görüldüğü Örnekler		
Farsça	İran Kazak Ağzı	Kazak Türkçesi
نگل	ilägän (Sarıbayev, 2005)	legen (Januzakov, 2008)

Türkçenin sondan eklemeli bir dil olduğu bilinmektedir. Türkçede yokluk ve olumsuzluk anlamı –sIz/-sUz ekleriyle yapılır. Ancak İran Kazaklarının dilinde az sayıda olmakla birlikte bu anlam, Farsçanın ön ekleriyle kurulmuştur. Çağdaş Kazak Türkçesinde de (Kazak Türkçesinin fonetik kaidelerine uymuş olmakla birlikte) bî- ön ekiyle türetilen kelimeler vardır. İran Kazaklarının dilinde ise bî- ön ekinin yanında na- ön ekinin kullanıldığı da görülür:

bäyäbir (Afg.; İr.) itibarsız (Sarıbayev, 2005), krş. Kzk. T.de abıroysız (Januzakov, 2008)

begana (Afg.; İr.) başka boya mensup, akraba olmayan (Sarıbayev, 2005), krş. Kzk. T.de beytanıs (Januzakov, 2008)

beymalal 2. (... Afg.; İr.) endişeye mahal olmadan (Sarıbayev, 2005), krş. Kzk. T.de alaınsız (Januzakov 2008)

näqoş (Afg.; İr.) razı olmayan (Sarıbayev, 2005)

nämärt (Afg.; İr.) ikiyüzlü, sözüne güvenilmez (kişi) (Sarıbayev, 2005), krş. Kzk. T.de wädesiz (Januzakov, 2008)

neduris (Afg.; İr.) yanlış, doğru değil (Sarıbayev, 2005), krş. Kzk. T.de qate, durıs emes (Januzakov, 2008)

beysawat (Afg.; İr.) cahil (Sarıbayev, 2005), krş. Kzk T.de nadan (Januzakov, 2008) vb.

Farsçanın tesiriyle İran Kazak ağızında ünlü yuvarlaklaşması ve daralmasının görüldüğü örnekler de vardır:

soson (Afg.; İr.) sonra (Sarıbayev, 2005), krş. Kzk. T.de sosın (Koç, 2003)

toton (Afg.; İr.) tütün (Sarıbayev, 2005), krş. Kzk. T.de tütin (Januzakov, 2008)

süz (Afg.; İr.) söz (Sarıbayev, 2005), krş. Kzk. T.de söz (Januzakov, 2008)

supı1 (... Afg.; İr.) sofı (Sarıbayev, 2005), krş. Kzk. T.de sopı (Januzakov, 2008)

surpa (Afg.; İr.) çorba (Sarıbayev, 2005), krş. Kzk. T.de sorpa (Januzakov, 2008)

Sonuç

1. Kazak Türkçesi Kıpçak Türk grubu lehçelerinden biridir. Ancak İran Kazaklarının dilinde Oğuzca/Oğuzlar tarafından tercih edilen unsurlarla da karşılaşılır. Bugün İran'da yaşayan Kazaklar, yaklaşık yüz yıl önce Kazakistan'ın Batı Kazakistan eyaletine bağlı olan Mangışlak üzerinden Türkmenistan ve Afganistan'a, oradan da İran sınırları içerisinde yer alan Gülistan eyaletine göçmüşlerdir. Tarihî kaynaklar 20. yüzyılın başına kadar

Mangışlak'ta bir Oğuz varlığından söz etmektedirler. Kazakların göç yolları üzerindeki Afganistan'ın kuzeyinde de Türkmen varlığı bilinmektedir. Ayrıca bugün varlıklarını sürdürdükleri Gülistan eyaletinde de bir milyona yakın Türkmenin yaşadığı bilinmektedir. Dolayısıyla İran Kazaklarının dilinde söz konusu Oğuzca unsurlarla karşılaşılmasının sebebi, Türkmenlerle sürekli olarak iletişim hâlinde olmalarıdır.

2. Türklerin Farslarla olan ilişkileri genel olarak Türklerin İslamiyet'i kabulüyle başlayıp günümüze kadar devam etmiştir. Bu ilişkiler neticesinde iki kültür birbirinden etkilenip Türkçe ile Farsça arasında kelime alışverişi olmuştur. Kazak edebî dilinde de Kazak Türkçesinin fonetik kaidelerine göre alınmış Farsça kelimeler bulunmaktadır. Ancak buldukları coğrafya itibarıyla resmî dilin ve eğitim dilinin Farsça olması sebebiyle Farsça kelimelerin oranı İran Kazaklarının dilinde daha fazladır ve edebî dilin fonetik kaidelerinin kurallı ve düzenli bir biçimde işlemediği, kelimelerin Farsça aslına uygun bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. İran Kazaklarının dilinde meyve, sebze, kıyafet, hayvan, ay isimleri vb. Farsça kökenli olduğu görülmektedir.

3. Çalışma, sözlük maddeleriyle sınırlı olduğundan cümle yapısıyla ilgili hüküm vermek zordur. Bu nedenle kelime alışverişi dışında İran Kazaklarının dilinin Farsçadan ne derece etkilendiğini kestirmek güçtür. İran Kazak ağzı/(ağızları?) üzerine derleme çalışmaları yapılmalı ve Farsçanın etkisi araştırılmalıdır. Ancak Türkçenin yapısında olmayan ve olumsuzluk/yokluk bildiren Farsça ön eklerin İran Kazakları tarafından kullanıldığı örnekler vardır. Ayrıca yine Farsçanın tesiriyle bazı kelimelerde yuvarlaklaşmalar söz konusudur, bazı kelimelerin de telaffuzları Türkçedekinden farklı olmalıdır ki sözlük maddesi olarak farklı bir biçimde kayda geçtiği görülmüştür: sason “sonra”, toton “tütün”, süz “söz”, supı “sofu”, surpa “çorba” vb.

4. Edebî Kazak dilinde –bazı istisnalar dışında- kurallı ve düzenli olan alıntı kelimelerdeki ç ~ ş, ş ~ s, x/h ~ q/ä/Ø, f ~ p değişimlerinin İran Kazaklarının dilinde kurallı ve düzenli olmamasının sebebi, alıntılarının geç döneme ait olmasıdır. Bu değişimlerin Türkçe kökenli kelimelerde kurallı ve düzenli olmamasının sebebi ise İran Kazak ağzının Oğuzcadan etkilenmiş olmasıdır. Burada “çorba” anlamına gelen ve İran Kazakları ağzında iki varyantı olan *şorba* ve *surpa* kelimeleri üzerinde durmak gerekir. Kronolojik olarak Kazak edebî dilinde önce ş > s, daha sonra ç > ş değişimi olmuştur. İran Kazakları Mangışlak'tan yola çıktıklarında –bazı istisnalar dışında- bu değişim tamamlanmıştı. Dolayısıyla İran Kazakları “surpa”yı Kazakistan'dan getirmişler, “çorba”yı İran'a geldikten sonra “şorba” yapmışlardır.

5. İran Kazaklarının dilindeki bazı kelimelerde ise anlam değişmesi göze çarpar. Bunun sebebi bir asra yakın bir süredir İran Kazaklarının ana vatanları olan bugünkü Kazakistan Cumhuriyeti'nden uzakta yaşıyor olmalarıdır.

6. Genel olarak Türkçe kökenli kelimelerde Kazak edebî dilinin gramer kaidelerinin (benzeşme vb.) düzenli bir şekilde işlememesinin sebebi, Oğuzcanın İran Kazak ağzına etkisi olarak açıklanabilir. Oğuzca derken de bunu “Türkmence” ile sınırlandırmak daha doğru olur. Çünkü hem alıntı kelimelerde hem de Türkçe kökenli kelimelerde Türkmence'nin etkisi görülür: xop dew / xoptaw “tamam demek, uygun görmek” (“xop” kelimesi Farsça kökenli olmakla birlikte Türkmenler tarafından “tamam” anlamıyla kullanılır, Kazakçada bu anlamda “jaraydı, maqul, boladı” kelimeleri vardır); ıssı “sıcak” (Türkçe kökenli “ıssı” kelimesi Türkmencede sıcak anlamında kullanılır; Kazakçada sıcak anlamında kullanılan kelime “ıstıq”tır ancak İran Kazaklarının dilinde Türkmencede olduğu gibi kullanılır).

Kaynakça

- Adilov, M. (2018). Kazak Türkçesindeki alıntı kelimelerin Kazakçalaşması. *Yeni Türkiye*, 99, 549-554.
- Akdoğan, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine büyük sözlük*. Beşir Yayınevi.
- Hamzayeva, M. Y. (1962). *Slovar' Turkmenskogo yazıka*. İzdatel'stvo Akademii Nauk Turkmenskoy SSR.
- Januzakov, T. (2008). *Kazak tilinin tüsindirme sözdigi*. Dayk-Press.
- Jemeney, İ. (2007). *İran Kazaktarı (tınis-tirşiligi, salt-destüri)*. Zerde.
- Jemeney, İ. (2012). *İran Jane İrandagı Kazaktar*. Düniyejüzi Kazaktarı Kavımdastığı.
- Kalşabayeva, B. K., ve Dadabayeva G. R. (2018). Türkistan oblısındağı oral-mandar: konıs avdaruv, ornalasuvındağı meseleler. *El-Farabi Üniversitesi Habarşı Dergisi*, 4 (91), 151-159.
- Koç, K. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi sözlüğü*. Akçağ.
- Nurmagambetov, E. (1986). *Kazak govorlarının grammatikası*. Gılım.
- Omarbekov, S. (2008). *Kazaktın avızeki tilindegi jergilikti erekşelikter*. Pavlodar.
- Petek, E. (2018). *15-18. yüzyıl Nogay-Kazak jırav ve akınlarının dili (giriş-inceleme-metinler-sözlük)* [yayımlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Petek, E. (2020). Kara Sözler'in 1907 tarihli yazmasında Türkçe kökenli kelimelerin fonetiği. *Doğumunun 175. yılı anısına uluslararası Abay Kunanbayulu sempozyumu bildiriler kitabı*, 423-435.

Sarıbayev, Ş. Ş. (2005). *Kazak tilinin aymaktık sözdüğü*. Arıs.

Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe sözlük* (11. baskı).

<https://e-history.kz/kz/contents/view/2094> erişim tarihi: 09.07.2023

<https://qamshy.kz/article/2563-islam-zhemenedy-iran-qazaqtary> erişim tarihi: 09.07.2023

<https://www.abdulvahapqara.com/world-kazakh/> erişim tarihi: 09.07.2023

Kısaltmalar

Afg.: Afganistan

İr.: İnan

krş.: karşılaştırınız

Kzk.: Kazak

T.: Türkçe

Extended Summary

Iran bears a treasure in terms of Turcology researches as it hosts various Turkish communities. Turkish language spoken in Iran is second by population after Turkey. As a matter of fact, although the history of the studies does not go back very long, a number of studies have been carried out on the Oghuzs and their languages in Iran. The only community belonging to the Kipchak tribe in Iran, where a large Turkish population lives, is the Kazakhs. The most concrete example of the pressure on other language groups due to the fact that the language of education in Iran is Persian is the fact that Kazakhs and other Turkish communities have not been able to receive education in their mother tongue. The fact that Kazakh is not an official language in Iran and is far from being integrated around a standard literary language provides important materials for dialect researchers.

The repressive policies of the Soviet period forced Kazakhs to migrate to various countries between 1926 and 1935. Today, it is known that Kazakhs continue their existence in countries such as Uzbekistan, China, Russia, Turkmenistan, Mongolia, Kyrgyzstan, Turkey, Afghanistan and Iran, apart from Kazakhstan. Most of the Kazakhs in Iran are Kazakhs who migrated from Mangyshlak. Iranian Kazakhs migrated to Turkmenistan through Mangyshlak between 1929 and 1933. From here, they migrated to the city of Gomishan, where the Turkmens live on the northern border of Iran. Today, they live in the Turkmen cities of Gorgan, Gonbad-e Kavus and Bandar-e Gaz in the Golestan Province of Iran.

Studies on Iranian Kazakhs are limited and although there has been no study on this subject in Turkey, there are a limited number of studies written by Iranian Kazakhs in Kazakhstan. The most important of these studies is the work titled *Iran Kazaktarı* (Tıms-Tırşılıgi, Salt-Destüri) published in Almaty in 2007 and prepared by Islam Jemeney, who is also an Iranian Kazakh. Some studies have been carried out on Kazakh dialects in Kazakhstan. The most important of these studies is the dictionary named *Kazak Tilinin Aymaktık Sözdigi*, which includes the vocabulary of Kazakh dialects and was published in Almaty in 2005. There are 22.000 entries in this dictionary. Just after the beginning of the entries, abbreviations indicating the region from which the related word is taken are included in parentheses. The words compiled from the language of the Iranian Kazakhs are also shown with the abbreviation “İr.” although they are few in number. In this study, we will focus on the vocabulary of Iranian Kazakhs recorded with the abbreviation “İr.” in the work called *Kazak Tilinin Aymaktık Sözdigi*.

A

ayla (Afg.; İr.) family, head of the family

atqı (Afg.; İr.) scarf

açar² (Afg.; İr.) key

Ä

ämata // ämdayı (Afg.; İr.) grandfather (mother’s side)

ämäje // ämmama (Afg.; İr.) grandmother (mother’s side)

äftä (Afg.; İr.) week

B

bäjärüw (Afg.; İr.) realize, fulfill

bäyäbir (Afg.; İr.) disreputable

beysawat (Afg.; İr.) ignorant

G

gäşnök (Afg.; İr.) dill

gilos (Afg.; İr.) sour cherry

güney (Afg.; İr.) south

D

dayı (... Afg.; İr.) uncle

daqqa (Afg.; İr.) minute

dästpeş (Afg.; İr.) glove

...

We can make the following evaluations on the words that are recorded with the abbreviation “İr.” in the dialect dictionary of the Kazakh language and that we have listed in alphabetical order according to the Kazakh Cyrillic alphabet:

In the language of Kazakhs who migrated to Iran, words of Oghuz origin are encountered. This may be due to the dense Turkmen population living in Iran’s Golestan Province, as well as the Mangyshlak region, which was the starting point of Iranian Kazakhs and once home to the Kyrgyzs and the Turkmens. As a matter of fact, there are Oghuz elements in the language of Kazakhs living in the Mangyshlak region of the West Kazakhstan Province today. In S. Omarbekov’s work *Kazaktin Avizeki Tilindegi Jergilikli Ereşelikler*, grammatical structures and vocabulary of Oghuz origin are remarkable. These elements are also seen in the language of oral literary works of West Kazakhstani akyns (poets) who lived between the 15th and 18th centuries. R. Karuts, in his work titled *Mangışlaktaki Türkmen ve Kırgızlar* (Turkmen and Kyrgyz in Mangyshlak), revealed the existence of Turkmen in the history of the region with proofs. In this case, a question/problem arises: Do the Oghuz elements encountered in the language of Iranian Kazakhs today originate from the interaction with the Turkmen population in Golestan Province? Or did the Kazakhs who migrated to Iran from Mangyshlak took these elements because they were influenced by the language of the Turkmens who had historical ties in Mangyshlak? Moreover, how much was the language of Kazakhs who migrated to Iran through Afghanistan influenced by the presence of the Uzbeks and the Turkmens in the north of Afghanistan? It is difficult to answer these questions for now.

Changes of $\zeta \sim \xi$, $\xi \sim s$, $x/h \sim q/\ddot{a}/\emptyset$, $f \sim p$ in borrowed words that are regular –with some exceptions– in the literary Kazakh language are not regular in the language of Iranian Kazakhs. This is because the quotations are from the late period. The reason why these changes are not regular in the words of Turkish

origin is that the Iranian Kazakh dialect was influenced by the Oghuz language. Here, it is necessary to emphasize the words *şorba* and *surpa*, which mean *çorba* (soup) and have two variants in the Persian Kazakh dialect. Chronologically, there was first $ş > s$ change and then $ç > ş$ change in Kazakh literary language. When the Iranian Kazakhs set out from Mangyşlak –with some exceptions– this exchange was complete. Therefore, Iranian Kazakhs brought “surpa” from Kazakhstan and changed “çorba” as “şorba” after coming to Iran.

In some words in the language of Iranian Kazakhs, a change in meaning is noticeable. This is because Iranian Kazakhs have been living away from their homeland, the present Republic of Kazakhstan, for nearly a century.

